

גדר דין בעליו עמו

מצינו שהתורה פטרה את השואל מאונסים כשבעליו עמו, שנאמר:

וכי ישאל איש מעם רעהו ונשבר או מת, בעליו אין עמו שלם ישלם. אם בעליו עמו לא ישלם, אם שכיר הוא בא בשכרו (שמות כב, יג-ד).

יש לשאול מה גדרו של שואל שבעליו עמו¹.

נראה שניתן להעלות שתי תפיסות עקרוניות בשאלה בבעלים:

א. אם הבעלים נמצא - השואל לא הפך לשומר כלל, ולא קיבל על עצמו אחריות שמירה.

ב. השואל הוא שומר, אך לא מוטלת עליו אחריות כשואל רגיל אלא רק אחריות חלקית.

לענ"ד ניתן לתלות שתי אפשרויות אלו בכמה מסוגיות הגמרא.

א. פשיעה בבעלים

בגמרא (צה ע"א) נחלקו אמוראים האם פטור בעליו עמו הוא גם לעניין פשיעה או רק לעניין גניבה, אבידה ואונס² (התורה הזכירה את הפטור רק לענין אונס, אולם הגמרא למדה מהפסוקים שהוא הדין בגניבה ואבידה).

נראה לומר שיסוד המחלוקת הוא בשתי הגישות שאמרנו לעיל. לפי ההסבר ששואל שבעליו עמו לא קיבל על עצמו כלל דין שומר - הוא פטור גם בפשיעה, שהרי אין עליו חובה לשומר. אולם אם שואל שבעליו עמו הוא שומר, אלא שיש עליו פחות אחריות - לא מסתבר לפוטרו בפשיעה, אלא רק מגניבה ואונס, שהם לא בתחום שמירתו³.

1. אין בכוונתנו לעסוק כאן בשאלת סיבת הפטור של בעליו עמו, אלא בגדרו של השואל מצד גדרי שומרים. עיין באריכות במאמרו של הרב ישראל סמט, בחוברת חבורות של שיעור א' תשמ"ט, שדן שם בסיבת הפטור לאור הסוגיות. ויתכן ששתי הגישות בסיבת הפטור שהעלה שם מקבילות לשתי האפשרויות בגדר שואל שאציג כאן.

2. אמנם הגמרא מסבירה את יסוד המחלוקת בשאלה האם מקרא נדרש לפניו או גם לפני-פניו, אולם מסתבר שמאחורי מחלוקת זו יש גם סברה, שהיא אולי גרמה למחלוקת בדרשת הפסוקים.

3. באופן כללי יש לחלק בחיובי שומרים בין חיוב פשיעה לבין חיובי גניבה, אבידה ואונס. חיוב פשיעה הוא תוצאה מאי-השמירה, ולכן חיוב זה מוטל גם על שומר חנם, ואילו חיובי גניבה,

ב. דעת רב המנונא

אמר רב המנונא: לעולם הוא חייב, עד שתהא פרה וחורש בה, חמור ומחמר אחריה, ועד שיהו בעלים משעת שאילה עד שעת שבורה ומתה (ב"מ צה ע"ב).

בפשטות מחדש רב המנונא שני דינים בגדר בעליו עמו:

א. שצריך הבעלים לעסוק באותה מלאכה.

ב. שצריך שיהיה עמה לאורך כל הזמן.

הגמרא דוחה למסקנה את שני הדינים האלו של רב המנונא.

נראה לענ"ד שגם מחלוקת זו אפשר לתלות בשתי האפשרויות הנ"ל. לפי מסקנת הגמרא שואל שבעליו עמו לא הפך לשומר כלל, ולכן בכל מצב אין להטיל עליו את האחריות. די בכך שבשעת שאלה הבעלים היה עמו, ומשום כך הוא לא הפך לשומר, וגם אם אח"כ הבעלים התנתק מהבהמה - הוא לא קיבל חיובי שמירה על בהמה זו בשעת שמירה.

רב המנונא סובר שהשואל הוא בגדר שומר, אלא שכאשר בעליו עמו אין עליו אחריות גדולה כל כך (יתכן שהסברה היא, שאם הבעלים נמצא הוא ידאג לבהמתו, ולכן פטור בעליו עמו הוא רק כאשר הבעלים נמצא ממש, ולא די בכך שבעבר היה כאן). השואל תמיד היה בגדר שומר, אלא שאחריותו משתנה בהתאם לנוכחתו של הבעלים. נוכחתו של הבעלים מקטינה את האחריות של השומר.

ג. הסוגיא בדף צו ע"א

הסוגיא בדף צו ע"א מביאה סברות לזמן המגדיר את פטור בעליו עמו, וז"ל:

לומר לך: היה עמו בשעת שאלה - אין צריך להיות עמו בשעת שבורה ומתה;

היה עמו בשעת שבורה ומתה - צריך להיות עמו בשעת שאלה.

- איפוך אנא!

- מסתברא שאלה עדיפא, משום דקא מייתי לה לרשותיה.

- אדרבה, שבורה ומתה עדיפא, שכן חייב באונסיה!

- אי לא שאלה - שבורה ומתה מאי עביד?

- ואי לאו שבורה ומתה - שאלה מאי עביד?

- אפילו הכי שאלה עדיפא, שכן חייב במזונותיה.

אבידה ואונס הם תוצאה של האחריות שקיבל עליו השומר, מעין "חברת ביטוח". לכן מסתבר לפטור שואל בבעלים מחיובים אלו, אך לא מפשיעה.

הסוגיא אומרת שישנם שתי סברות מדוע להגדיר את שעת השאלה כשעת הפטור: "משום שקא מייתי ליה לרשותיה", ו"משום דחייב במזונותיה". הגמרא בעצם אומרת, ששעת ההתחייבות של השומר היא שעת השאלה, או משום שאז החפץ מגיע לרשות השואל או משום שמאותו זמן הוא מתחייב במזונותיה. לכאורה מה החשיבות של זמנים אלו, והרי החיוב הוא משעת האונס ולא משעה שקיבל את הבהמה?

על פי ההסבר שאמרנו לעיל, שגדרו של שואל שבעליו עמו הוא שלא חלים עליו כלל חיובי שמירה, מובן מדוע פטור בעליו עמו מוגדר על פי זמנים אלו, מפני שיש לבחון בזמן התחייבות השמירה האם חלו עליו חיובי השמירה או שלא חלו חיובים אלו.

יוצא לענ"ד שיש לנו שלושה מקורות שבהם ניתן לראות ששואל שבעליו עמו אינו בגדר שומר כלל: א. ביחס למחלוקת לגבי פשיעה בבעלים, להלכה פשיעה בבעלים פטור⁴; ב. הסוגיא חולקת על רב המנונא, ומגדירה ששואל שבעליו היה עמו בשעת שאלה פטור; ג. וכן הסוגיא בדף צו היא אליבא דהלכתא, והיא מגדירה את הפטור על פי שעת ההתחייבות של השואל.

נראה שניתן לדייק דבר זה גם מפסוקי התורה על דין שואל: "וכי ישאל איש מעם רעהו ונשבר או מת, בעליו אין עמו שלם ישלם. אם בעליו עמו לא ישלם, אם שכיר הוא בא בשכר". התורה מגדירה את חיובו של השואל כשאין בעליו עמו: "אם בעליו אין עמו שלם ישלם". משמע: רק אם בעליו אין עמו הוא נכנס לגדר שואל, אך "אם בעליו עמו לא ישלם" - הוא לא נכנס כלל לגדר שואל.

4. עיין תוס' שם, ד"ה איתמר, וכן להלכה.